

XOR SAN'ATI TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Durdona Shuhrat qizi Xayitova

hdurdona2004@gmail.com

Ilmiy rahbar: Mahbuba Elamonovna Ismoilova

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada xor dirijyorligining kelib chiqish tarixi, xorning ma'nosi, xorning turlari, ovozlariga bo'linishi, taniqli xor dirijyorlar va ularning xor uchun yozgan asarlari haqida umumiy ma'lumot keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: xor dirijyorligi, xor turlari, xor harakatlari, asar, a'capella, intonatsiya, dirijyor

HISTORY AND STAGES OF DEVELOPMENT OF CHORAL ART

Durdona Shuhrat kizi Khayitova

hdurdona2004@gmail.com

Scientific supervisor: Mahbuba Elamonovna Ismoilova

Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Abstract: This article provides general information about the history of choral conducting, the meaning of the choir, the types of choirs, their division into voices, famous choral conductors, and the works they wrote for the choir.

Keywords: choral conducting, types of choirs, choral movements, work, a cappella, intonation, conductor

Musiqqa - yunoncha so'zdan olingan bo'lib "muzalar san'ati" degani. Musiqqa - bu insonning ichki his-tuyg'ulari, tasavvur doirasini kengaytiruvchi, turli xil nag'malar aks ettiruvchi san'at turidir. Xor bir necha kishidan iborat bo'lgan jamoadir ya'ni birgalikda kuylash. Xor juda qadimiy san'at turlaridan hisoblanadi. Albatta biz bilamizki har bir san'at turining ham o'z kelib chiqish tarixi bo'ladi. Xor san'ati o'tgan zamonlarda ham hozirgi zamonda ham butunjahonda rivojlangan san'at turlaridan biridir. Xor san'ati birinchi navbatda Yevropada rivojlandi. Yevropa xor san'atining O'zbekistonda rivojlanishi birinchi navbatda unison xordan ko'p ovozli xor san'atiga o'tdi. Qadimgi Yunoniston, Misr, Rim madaniyatlarida ham diniy marosimlar bo'lgan va u yerda ham birgalikda kuylovchilar bo'lgan. O'sha davrlarda "dirijyor" degan tushuncha bo'lmagan. Ularni odatda kapelmeyster yoki bosh qo'shiqchi boshqargan. Keyinchalik xor jamoasini boshqarish uchun asosiy maxsus mutaxassis zarur bo'lgan. VIII-IX asrlarda cherkovlarda ko'p ovozli kuylash keng

tarqalgan. Bizning mashhur kompozitorlarimiz o'z xorlarini o'zlari boshqargan. XIX asrdan boshlab dirijyorlik san'at sifatida tan olindi. Musiqachilardan Hektor, Feliks, Berlioz, Mendelson, Vagnerlar dirijyorlik tayoqchasi (baton)dan foydalanishni yo'lga qo'ydilar. Keyinchalik esa xor dirijyor, orkestr yoki xor jamoasining rahbari sifatida faoliyat yurita boshladi. G'arb mamlakatlarida katta bir o'zgarish paydo bo'ldi xor san'ati bo'yicha - G.Gendel, K.Glyuk, Meyerber, I.S.Bax, F.Shubert, J.Verdi, R.Shuman, B.Mendelson kabi kompozitorlar ijodida ham kamer xor musiqalari rivojlandi. Rossiya xor ijrochiligida buyuk xor dirijyor A.Arxaengelskiyning xori XIX asr oxirlarida butun dunyoga ovoza bo'ldi. Xor jamoasining kuylarni yaxshi ohangda kuylashi, barcha ko'p ovozli asarlarni maromiga yetkazib kuylashiga olib keldi. Rus san'atining rivojlanishida kompozitor, dirijyor A.Arxaengelskiyning hissalar juda katta. Shu qatorda A.Arenskiy, E.NApravnik, M.Musorgskiy, S.Kyui, P.Chaykovskiy, A.Grechaniyov, P.Chesnokov va S.Taniyev kabi kompozitorlarning xor uchun yozgan a' capella asarlari xor san'atining yuqori darajaga ko'tarilishiga sabab bo'ldi. Hozirgi kunda bu kompozitorlarimizning asarlari yo'qolib ketmagan. XX asrlarda Rossiyada professional xor jamoalari tuzildi va konsertlarda ular asarlarni ijro eta boshlashdi. Vaqt o'tgani sari bolalar ovozlariga katta e'tibor qaratilib maktablarda xor studiyalari, xor to'garaklari tashkil qilindi. O'zbekistonda milliy havaskorlik xor san'atining rivojlanish tarixi o'zbek adabiyoti Hamza Hakimzoda Niyoziy nomi bilan bog'liqdir.

O'zbekistonda xor san'ati XX asrning boshlaridan shakllangan. 1960-1980-yillarda xor san'atining rivojlanishi, uning har xil turlari rivojlanishiga sabab bo'ldi. O'zbekistonda ilk bor professional xor jamoasi, xor kapellasi 1952-yilda o'zbek davlat filarmoniyasi qoshida ochildi. Akademik xor kapellasi 67 kishidan iborat bo'lgan. Akademik xor kapellasi badiiy rahbari etib S.Valenkov, xormeysteri esa A.Sultonov tayinlangan. Xor ijrochiligi shu davrdan boshlab musiqa ta'lim tizimiga kiritiladi. 1957-yili kapellaning badiiy rahbari etib A.Sultonov, xormeyster esa B.Umedjonov saylanadilar. Xor kapellasining tashkil etilishi kompozitor M.Burhonovning ijodi bilan bog'liq bo'lgan. M.Burhonov shu yillarda xor uchun to'rt ovozli asarlar, qayta ishlangan xalq qo'shiqlari yaratadi va ular albatta xor repertuaridan joy egallaydi. B.Umedjonov, I.Akbarov, M.Burhonov, S.Boboyev kabi musiqa san'atining bilimdonlari o'zbek, tojik, qozoq xalq qo'shiqlarini ko'p ovozli xor uchun qayta ishladilar. Jumladan "Bibigul", "Chaman ichra", "Sari ko'hi baland", "Yorlarim", "Go'zal qizga", "Ililla yor", "Lapar", "Qorasoch" kabi qo'shiqlar qayta ishlandi va ijro etila boshlandi. O'zbekistonda ilk dirijyorlar N.Mironov, F.Leysek, V.Uspenskiy va boshqalar.

1936-yil Toshkent davlat konservatoriyasi ochildi. Shu yili O'zbek Davlat Filarmoniyasida professional xor jamoasi - kapellani tashkil etishga harakat boshlandi.

1937-yilda o'zbek san'ati dekadasi Moskvada o'tkazildi va o'zbek xalqi musiqa sohasida erishgan yutuqlarini namoyon qildi.

1939-yilda "Bo'ron" operasini M.Ashrafiy va S.Vasilenkolar yaratishgan. 1940-yilda esa "Layli va Majnun" operasi T.Sodiqov va R.Glier tomonidan yaratilgan.

Xor atamasi yunoncha "horos" so'zidan olingan bo'lib yig'in, to'da degan ma'nolarni anglatadi. Xor dirijyorining birinchi navbatda eshitish qobiliyati kuchli bo'lishi kerak. Dirijyor ijrochilarda maksimal darajada sezgirlik uyg'otishi, musiqiy ko'rishlarni uyg'unlashtirishi eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Dirijyor (fransuzcha "diriger" so'zidan olingan bo'lib - boshqarish, yo'naltirish, rahbarlik qilish degan ma'nolarni anglatadi. Albatta xorda ham dirijyor katta vazifani bajaradi. Xor ijrochiligi san'atida-a'capella janri ham mavjud. A'capella - italyancha so'zdan olingan bo'lib asboblardan jo'rligisiz xor bo'lib kuylash degan ma'nolarni anglatadi. Xorning turlari quyidagilardan iborat: bolalar, ayollar, erkaklar va aralash xorlar, Xor asosan ikki turga bo'linadi.

1. Bir turdagi xorlar

2. Aralash xorlar

Bir turdagi xorlar. Ayollar, erkaklar va bolalar xorlaridan iborat.

Aralash xorlar. Aralash xorlarning o'zi ham ikki turga ya'ni to'liq aralash xorlar va to'liqsiz aralash xorlarga bo'linadi. Aralash xorlar turli ovozlardan ayollar va erkaklar, bolalar va ayollar, erkaklar va bolalar ovozlariidan tashkil topadi.

Bolalar ovozlari (diskant,alt). Ayollar ovozlari (soprano,alt). Erkaklar ovozlari (tenor,bas,bariton)

Ovozlarning diapazoni quyidagicha: Soprano partiyasining diapazoni - 1-oktava do tovushidan 2-oktava lya,si tovushigacha. Nota yozuvida bu partiya skripka kalitida yoziladi.

Alt partiyasining diapazoni - kichik oktava sol tovushidan 2-oktava mi tovushigacha. Nota yozuvida bu partiya skripka kalitida yoziladi.

Tenor partiyasining diapazoni - 1-oktava do tovushidan 2-oktava lya tovushigacha. Nota yozuvida bu partiya skripka kalitida yoziladi.

Bas partiyasining diapazoni - kichik oktava fa tovushidan 1-oktava mi tovushigacha. Nota yozuvida bu partiya bas kalitida yoziladi.

Bolalar ovozining shakllanish va rivojlanish jarayoni beshta guruhga bo'linadi, ularning yosh guruhi quyidagicha:

- ikki yoshdan yeti yoshgacha;
- yetti yoshdan o'n yoshgacha;
- o'n yoshdan o'n uch yoshgacha;
- o'n uch yoshdan o'n besh yoshgacha;
- o'n besh yoshdan o'n sakkiz yoshgacha.

Aralash xorning umumiy diapazoni - katta oktava fa tovushidan 2-oktava lya tovushigacha. Partituralarda ovozlarning nomlanishi quyidagicha: S1, S2, A1, A2, T1, T2, B1, B2. O'g'il bolalarda mutatsiya davri 11-12 yoshdan boshlanadi. Bu davrda ovozni juda ehtiyotkorona asrab uni zo'riqtirmaslik darkor. O'g'il bolalarga qaraganda qiz bolalarda bu davr oson o'tadi sezilmasdan. Xorlar ijrochilar soniga qarab kamer xor, kichik xor, o'rta va katta xorlarga bo'linadi.

Kamer xor-nemischa so'zdan olingan bo'lib uy, xona degan ma'nolarni anglatadi. Kamer xor 20-30 kishidan iborat bo'ladi. Kamer xorning 2 xil shakli bor.

Professional.

Havaskorlik.

Kamer xorlarda ko'pincha klassik va zamonaviy asarlardan repertuar tuziladi.

Kichik xor-kichik xorning tarkibi 12-16 kishidan iborat bo'lishi kerak, chunki har bir partiyada qatnashadigan ishtirokchilar soni 3-4 tadan kam bo'lmasligi zarur. Kichik xor 2 yoki 4 ovozdan tuziladi.

2 ovozli kichik xor: Soprano va alt yoki tenor va bas ovozlari bo'ladi.

4 ovozli kichik xor: Soprano, alt, tenor va bas ovozlaridan iborat bo'ladi.

O'rta xor-kichik xordan kattaroq va katta xordan kichik bo'lgan xor jamoasi. Bu xor 20-40 nafar xonandadan iborat bo'ladi. O'rta xorlar odatda 4 ovozdan ba'zida esa 3 ovozli ham bo'ladi.

4 ovozli xor: soprano, alt, tenor va bas ovozlari.

3 ovozli xor: soprano, alt va bariton ovozlari.

Katta xor-bu xorning tarkibida 60-150 kishi bo'ladi. Katta xor: soprano, alt, tenor va bas ovozlari. Har bir ovoz kamida 10-20 kishidan tashkil topadi.

"Intonatsiya" so'zi lotinchadan olingan bo'lib "intono" - qattiq talaffuz qilaman ya'ni ovoz balandligini ovozda aniq baland qilish degan ma'noni anglatadi.

Xorda birinchi navbatda ovozimizni sozlab olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Inson ovozi apparati asosan uch qismga bo'linadi:

-nafas olish organlari;

-hiqildoq;

-rezonatorlar. Bular bir-biriga uzviy bog'langandir.¹

Ovoz mashqlari fortepiano jo'rligida jamoa bo'lib sozlanadi. Mashqlar bajarilayotganda albatta nafas to'g'ri olinishi kerak. Bu mashqlarni 10-15 minut bajariladi.

Xor uchun qayta ishlangan o'zbek folklor qo'shiqlari ham mavjud. O'zbek milliy folklori tadqiqoti bilan V.Uspenskiy, R.Abdullayev, L.Akbarov, N.Mironov, F.Karomatov, E.Romanovskaya kabi taniqli rus va o'zbek kompozitorlari shug'ullanganlar. 50-yillarda ya'ni urush yillaridan keyingi yillarda S.Boboyev, M.Burhonov, B Umedjonov kabi kompozitorlar va P.Levando, S.Valenkov,

¹ Mansurova G. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. – T., 2008. 13- bet.

V.Knyazyatov, N.Tretyakova kabi xor dirijyorlar jo'rsiz xor uchun qo'shiqlarni qayta ishlashga murojaat etganlar. O'zbek professional musiqasida polifonik fakturaning ahamiyati xususida M.Burhonov o'z fikrlarini bayon etdilar: "Bizning kuylarimizni garmonik uslubga qayta ishlash mushkul, lekin tabiiy bir hol. Chunki ularga polifonik omil xosdir"². O'zbek xor ijrochiligi bir ovozlik xalq qo'shiqlaridan tortib, turli shakl va janrlardagi xor asarlarigacha bo'lgan murakkab rivojlanish davrini amalga oshirdi.

O'zbekistondagi taniqli xor dirijyorlar va ularning xor uchun yozgan asarlari: M.Burhonov, B.Umedjonov, A.Mansurov, I.Akbarov, N.Qosimov, S.Boboyev, N.Norxo'jayev, D.Omonullayeva, va xormeysterlar-Sh.Yormatov va N.Sharafiyevalar bu janrga e'tibor qaratishdi. O'zbekiston Davlat Konservatoriyasining "Xor dirijyorligi" kafedrası mudirasi N.Sharafiyevalar ham aralash xor uchun xalq qo'shiqlaridan qayta ishlaganlar. Bular : "O'zbekiston taronalari" xor syuitasi, "Hazil", "Mustahzod", "Faryod", "Yarayandim", "Deydiyo" kabi asarlari o'zgacha ahamiyatga ega.

Bolalar xor san'atining rivojlanishida O'zbekiston xalq artisti, "Bulbulcha" bolalar xor jamoasining rahbari, "Sog'lom avlod" ordeni sohibi Shermat Yormatovning hissaları katta. "Qor yog'ar", "Gullola", "Islom bobo" "Yalpiz", "Qari chumchuq chaqimchi", "Dorboz", "Maysa" kabi jo'rsiz asarlari mavjud. "Assalom hayot", "Bu gulshan soz ekansan", "Oymomojon rom bo'ldi", "G'ildiragim", "Sog'lom avlod qo'shig'i", "Chipradalli", "Chillak", "Bolaparvar diyor", "Go'zal yurt taronasi" kabi jo'rli asarlari bor.

O'zbekiston xalq artisti, mashhur dirijyor va bastakor M.Burhonov ham xor, vokal, orkestr uchun asarlar yozgan. Xor uchun yozgan asarlari: "O'zbekiston - Vatanim manim", "Surayyo", "Gullagay O'zbekiston", "Abadiy xotira", "Bahor qo'shiqlari", "Vatan haqida qo'shiq", "O'zbekiston". Qayta ishlangan a'capella asarlaridan "Dudaray" qozoqcha, "Gule gandum" eroncha, "Go'zal qizga" o'zbekcha, "Chashmi siyoh" afg'oncha. "Yorlarim", "Buxoroi Sharif", "Sari ko'hi baland", "Zarra gul", "Bibi gul" kabi a'capella asarlari mavjud.

N.Norxo'jayevning xor uchun yozgan asarlari: "Baxtli bolalik", "Bolalik yozi", "Chamandagi gullarmiz", "Biz askarmiz", "Gul terdi gullar", "Nevaralar qo'shig'i", "Archa bayrami", "Balig'im", "Barkamol avlod bo'lib", "Baxtli qizaloq", "Hafta" kontatasi bolalar uchun "Daraxtlar suhbat", kabi asarlari bor.

I.Akbarovning xor uchun asarlarini manbalarda to'liq nomi yo'q. Ammo "Yor-yor", "Gulguncha" kabi xalq qo'shiqlarini xor uchun ishlaganlar. "Navro'z", "Lola" kabi a'capella asarlari ham mavjud.

O'zbekiston yoshlar mukofoti sovrindori, kompozitor A.Mansurov xor, fortepiano, orkestr, estrada uchun ham ko'plab asarlar yozgan. Xor uchun yozgan asarlari: "Oq kabutar parvozi", "Kel baxt kuyin kuylaylik", "Quyosh bilan suhbat",

² Виноградов В. Музыка советского Востока. - М., 1968. 19-бет

“Hur respublikam”, “Dakan xo‘roz”, “Quvnoq bolalar”, “Tomchilar qo‘shig‘i”, “Qo‘shig‘im, jon qo‘shig‘im”, “O‘zbekiston onajon” kabi qo‘shiqlari “Bulbulcha” bolalar xor jamoasi ijrosida yangragan. Xor uchun 100 dan ortiq asarlar yozganlar. Estrada janrida ham ijod qilganlar. Jumladan: “Qo‘ng‘iroqchi yolg‘onchi”, “Hayvonlar sultoni”, “Sharq afsonasi”, “Ur to‘qmoq”, “Xo‘ja Nasriddinning 41-pashshasi” kabi musiqali komediyalari bor.

O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi, kompozitor S.Boboyev xor uchun asarlar, kantata, orkestr asarlari ham bastalaganlar. Xor uchun “Sendadur”, “O‘zbekiston”, “Vatan”, “Bulbul sayraganda”, “Orazing”, “Sening qo‘shig‘ing”, “Xalqimga”, “Go‘zal vodiy”, “Navbahor”, “Alla” kabi qo‘shiqlar yozganlar.

Xulosa qilib shuni aytish joizki xor san‘atining kelib chiqish tarixi, yuksalishi va rivojlanishi insoniyatning musiqiy merosining ajralmas bir qismidir. Xor san‘ati o‘zining ko‘p qirrali tabiati va murakkabligi bilan yangi yondashuvlar va madaniyatlar o‘rtasida bir ko‘prik vazifasini hozirgi kunda bajarib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matyakubov B.Xor va xorshunoslik. O‘quv qo‘llanma -Toshkent. “Fan va texnologiya” 2019.-206 bet
2. Mansurova G. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. O‘quv qo‘llanma -Toshkent. “Yangi nashr” nashriyoti 2008. 13- bet.
3. Mansurbekova F.Xor sinfi. O‘quv qo‘llanma -Toshkent.2019. -173 bet.
4. Kadirova S. Xorshunoslikning boshlang‘ich kursi. O‘quv qo‘llanma -Toshkent. “Musiqqa” nashriyoti. 2015. -80 bet..
5. Malikova D.Xor sinfi. Darslik. -Toshkent. 2019.-258 bet.
6. DJumayeva L, Sharafiyeva N.Xor sinfi va kamer xor. O‘quv qo‘llanma. -Toshkent. “Barkamol fayz media” 2017. -290 bet.